

اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان هرمزگان
دبیرخانه کانون های فرهنگی هنری مساجد هرمزگان
ششمین گنگره بین المللی امام سجاده (علیه السلام)

موضوع مقاله:

«راهکارهای عملیاتی کردن اقتصاد مقاومتی در سیره ی امام سجاده (ع)»

گردآوری و تألیف:

«دکتر عسگر آرمون»

دکتری علوم تربیتی (مدیریت آموزشی)؛

- ❖ سمت: پژوهشگر مسائل فرهنگی، اجتماعی و آموزشی، مدرس و مسئول آموزش دانشگاه علوم پزشکی اردبیل
- ❖ سابقه علمی: برگزیده ی بیش از ۸۰ گنگره ی ملی و بین المللی، انجام دهها پژوهش علمی، مؤلف چندین کتاب در زمینه ی فرهنگی و آموزشی، دبیری نشریه، چاپ دهها مقاله در مجله های علمی - پژوهشی معتبر و....

با همکاری:

۱- حجت الاسلام کاظم معاضدی عالی

(پژوهشگر، مدرس حوزه علمیه و عضو هیأت علمی گروه معارف دانشگاه علوم پزشکی اردبیل)

۲- محمد صاحبقران فرد

(پژوهشگر، نویسنده و مدرس دانشگاه علوم پزشکی اردبیل)

آدرس: اردبیل، آخر خاتم النبیین (ص)، محله رسول آباد، کوچه شهید اسدی، پلاک ۵۸.

تلفن: ۰۴۵-۳۳۴۴۲۵۰۷ همراه: ۰۹۱۴۹۶۷۶۷۶۰ e-mail: a.armoun@yahoo.com

e-mail: a.armoun@arums.ac.ir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

زمینه و هدف: از گام های اساسی در توسعه اقتصادی کشور، «اقتصاد مقاومتی» است. برنامه ریزی و سازماندهی مناسب اقتصادی در خانواده و جامعه، تضمین کننده تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی است. در این راستا از شاخصه های مناسب جهت برنامه ریزی و سازماندهی اقتصادی، سیره متعالی «امام سجاد(ع)» است. این مطالعه با هدف تبیین «راهکارهای عملیاتی کردن اقتصاد مقاومتی در سیره امام سجاد(ع)»، انجام شده است.

روش تحقیق: مطالعه حاضر، به روش کتابخانه ای-اسنادی و با استناد بر منابع معتبر و نتایج تحقیقات مرتبط، صورت گرفته است. **بحث:** طی این مطالعه، مؤلفه ها و الزامات اقتصاد مقاومتی در حوزه خانواده و جامعه و نیز ابعاد تغییرات در سطوح دانش، نگرش و رفتار اقتصادی مردم در جهت اجرای اقتصاد مقاومتی بر مبنای سیره امام سجاد(ع) بررسی گردید. **نتیجه گیری:** لحاظ نمودن رویکرد اقتصادی امام سجاد(ع) در خط مشی گذاری اقتصادی جامعه در جهت تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی می تواند مؤثر باشد. بدین لحاظ همگام سازی برنامه های اقتصادی با سیره عملی و نظری امام سجاد(ع) و ایجاد تغییرات سازنده در سطوح دانش، نگرش و رفتار افراد ضروری است. **واژگان کلیدی:** اقتصاد مقاومتی، سطوح تغییرات، دانش، نگرش، رفتار، سیره امام سجاد(ع).

فصل اول: کلیات

۱-۱: مقدمه

آشفته‌گی و بحران اقتصادی از عمده ترین مسائلی است که جامعه جهانی امروز و به خصوص کشورمان را به چالش کشانده است. گسترش مسائل و نابسامانی های اقتصادی، از جمله؛ مصرف زدگی، تجمل گرایی و اشرافی گری در جامعه، سبب تزلزل نظام اقتصادی خانواده و جامعه و باعث وابستگی به نامحرمان می شود. علت پایین بودن رشد اقتصادی کشور در کمبود سرمایه و منابع مالی نیست بلکه به طور عمده مربوط به شیوه معیشت اقتصادی خانواده ها می باشد. افزون بر این اعمال تحریم‌های اقتصادی ظالمانه بر کشور از سوی مستکبرین بر مسائل و مشکلات اقتصادی افزوده لذا نظام اقتصادی کشور را ملزم به اتخاذ یک نظام اقتصادی پویا و اثربخش می کند. اقتصاد مقاومتی نوعی مدیریت اقتصادی است که در مواجهه با چنین نابسامانی های مصرف و منطقی سازی رفتار اقتصادی مطرح گردیده است.

از راهکارهای اجرای اقتصاد مقاومتی و غلبه بر مسائل اقتصادی، تغییر در شیوه معیشت است. نکته ای که باید در این جا مد نظر قرار گیرد این است که تغییر اغلب چنان آهسته و آرام اتفاق می افتد که شخص متوجه تغییرات نمی گردد. لذا باید احتیاط نمود تا این تغییرات مخرب و غیر سازنده نباشد. افزون بر این، بر اساس آیات قرآن کریم، هر فردی موظف است در حد توان خویش در قدم اول در اصلاح خود و در مرحله بعد در اصلاح جامعه و جهان کوشش نماید(هود: ۸۸)^۱. چنان که بر اساس روایات وارد از اولیای الهی و ائمه اطهار(ع) و آیات قرآن کریم^۲، علت اصلی هلاکت بسیاری از جوامع در رفاه زدگی و تجمل گرایی، بازنگری نکردن در اعمال خود و درس نگرفتن از گذشته معرفی شده است.

سطوح و رده های تغییر در انسان عبارتست از تغییر در دانش، نگرش و رفتار. اقتصاد مقاومتی یک واکنش تغییر در برابر پیچیدگی مسائل و بحران های اقتصادی است که به عنوان گزینه ای جهت تغییر عقاید، نگرشها، ارزشها و رفتار اقتصادی خانواده ها می توان به آن نگرست.

نکته حائز اهمیت این است که انسان در برابر تغییرات از خود مقاومت نشان می دهد. در این راستا می توان با شناسایی و معرفی منابع مطمئن و جذاب در تسهیل تغییرات، از میزان مقاومت در برابر تغییرات انسانی کاست. یکی از منابع بسیار مطمئن و پرجاذبه، سیره امام سجاد(ع) و استفاده از معارف متعالی آن حضرت در تغییرات در سطح افراد جامعه، به خصوص در سطح خانواده ها است. در این زمینه، با مطالعه آراء و اندیشه های صاحب نظران علوم تربیتی و دینی می توان دریافت که حضرت امام سجاد(ع) در ابعاد معرفتی، معیشتی، تربیتی و اخلاقی به عنوان الگویی متعالی و شایسته در جامعه اسلامی مطرح است.

^۱- إن أريدُ إلاّ الإصلاحَ ما استَطَعْتُ وَ ما تَوْفِيقِي إلاّ بِاللّهِ.

^۲- از جمله آیات نازل شده در این زمینه، آیات ۴۲ و ۴۴ سوره انعام، آیه ۵۸ سوره قصص و آیات ۱۱۶ و ۱۱۷ سوره هود است که در این آیات رفاه زدگی و تأثیرات مخرب آن بر جامعه بیان شده است و چگونگی نابودی و انحطاط جوامع به سبب همین رفاه زدگی تشریح شده است.

۱-۲: بیان مسأله

طی چند سال اخیر در کشورمان، انواع کالاهای مجلل و لوکس غیرضروری، از طریق کانال‌های مختلفی مثل؛ صدا و سیما (آگهی‌های تبلیغاتی، فیلم‌ها و سریال‌ها)، روزنامه‌ها، مجلات و تابلوهای تبلیغاتی در داخل و خارج از شهر تبلیغ و ترویج می‌شود. این نوع تبلیغ‌ها بر بسیاری از افراد و خانواده‌ها تأثیر گذار بوده و به مرور نگرش، بینش و رفتار اقتصادی آنها را تغییر داده است و در شرایط بحران اقتصادی جهان امروز، در آنان نوعی نیاز کاذب و مخرب ایجاد کرده است. آسیب این امر زمانی بیشتر شده که نوعی رقابت در خرید کالاهای تجملاتی در درون و بین خانواده‌ها ایجاد شده است. تنوع‌طلبی و زیاده‌خواهی برخی از خانواده‌ها مهم‌ترین دلایل نابسامان شدن وضعیت اقتصاد خانواده و به تبع آن جامعه گشته است. ادامه این روند و تجدید نظر نکردن در تبلیغات و شیوه معیشت در بین خانواده‌ها به مرور آثار جبران‌ناپذیری را به بار خواهد آورد.

علاوه بر مسائل فوق، اعمال و گسترش تحریم‌های ظالمانه دولت‌های غربی و آمریکا علیه کشورمان، بر مسائل و مشکلات اقتصادی افزوده است. در راستای مقابله با مسائل اقتصادی ظهور یافته در جامعه و حل استراتژیک آن مسائل، از سوی مقام معظم رهبری و اندیشمندان و صاحب‌نظران عرصه اقتصادی بحث «اقتصاد مقاومتی» در جامعه مطرح شد. طی این سالها پژوهشگران و صاحب‌نظران عوامل متعددی در زمینه تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی را مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌اند، اما در این میان نقش نهادهای اجتماعی کوچک‌تر و در عین حال مهم‌تری، مانند؛ «خانواده» در تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی چندان مورد توجه و مطالعه قرار نگرفته است. آثار و تبعات مسائل اقتصادی اغلب دامن‌گیر خانواده‌هاست. در حوزه خانواده اهمیت اقتصاد و مسائل مرتبط با آن به حدی زیاد است که بر اساس نتایج پژوهش‌های انجام شده و نیز مطابق گزارش‌های دادگاه‌های خانواده، ریشه اصلی اکثر اختلافات و تشنج‌ها در خانواده، مسائل اقتصادی خانواده است (صدر، ۱۳۹۱: ۸۱).

بشر همیشه به دنبال تغییرات مثبت و سازنده و خودداری از تغییرات منفی و بی‌ثمر بوده است و تلاش نموده است که تغییرات را کنترل و مدیریت نماید تا آثار زیان‌بار آن زندگی‌اش را تهدید نکند. یکی از ضرورت‌های مورد توجه در نقش اقتصادی افراد، تغییر شیوه معیشت در راستای اقتصاد مقاومتی است.

در شرایط بحران اقتصادی امروز، ضرورت تربیت صحیح اقتصادی، در سطح خانواده و جامعه به شدت احساس می‌شود. در این راستا یکی از راه‌های غلبه بر مسائل و بحران‌های اقتصادی امروز، افزایش دانش، تغییر نگرش و اقدام عملی در تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی است. بر همین اساس، هر نوع برنامه‌ریزی در جهت تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی بدون توجه به نقش تربیتی-اقتصادی افراد جامعه و به خصوص اعضای جامعه بی‌نتیجه خواهد بود.

با توجه به اینکه مسائل و بحران‌های اقتصادی کشورهای صنعتی غربی را نیز با چالش‌های جدی مواجه ساخته، لذا سیاست این کشورها در غلبه بر این مسائل، تغییر در سبک زندگی جوامع در حال توسعه با ایجاد نیازهای کاذبی جهت فروش تولیدات خود می‌باشد و تا حدودی نیز در نیل به این مقصود موفق بوده‌اند. در گام اول از برنامه‌های اصلی آنان، تغییر نگرش کشورهای هدف در راستای مصرف‌گرایی صرف و تجمل‌گرایی بوده است.

فلاذا، اقتصاد مقاومتی باید از تغییر در دانش و نگرش‌ها آغاز شود و سپس تغییر در دانش و نگرش بتواند رفتارها را اصلاح کند. اجرای اقتصاد مقاومتی تغییر در دانش، نگرش و رفتارهای مردم را می‌طلبد.

با توجه به اینکه عملکرد و رفتار مردم و شیوه معیشت آنان بیشتر نشأت گرفته از باورها و اعتقادات آنان می‌باشد، از این رو در مکتب اسلام الگوی عملی مسلمانان نشأت گرفته از انبیای الهی و ائمه اطهار(ع) است. در همین راستا سیره متعالی امام سجاد(ع) یکی از الگوهای تعیین‌کننده رفتارهای مسلمانان و به ویژه شیعیان می‌باشد. لذا تبیین دیدگاهها و رفتار عملی امام زین‌العابدین(ع) می‌تواند در ترسیم خط مشی و جهت‌دهی به رفتارهای اقتصادی پیروان حضرتش بسیار سازنده باشد.

با تأمل در بینش متعالی امام سجاد(ع)، می‌توان چنین استنباط نمود که صرفه‌جویی، قناعت و پرهیز از تجمل‌گرایی و چشم‌هم‌چشمی، از مکانیسم‌های قوی در جهت ممانعت از ایجاد و گسترش مشکلات اقتصادی در جامعه و نیز از ملزومات اجرای مدیریت اقتصادی خانواده‌ها و تضمین‌کننده‌ی موفقیت آن است (رزاقی، ۱۳۹۱: ۱۲۵).

۱-۳: اهداف مطالعه

الف) هدف کلی:

— تبیین راهکارهای اجرایی کردن اقتصاد مقاومتی با الهام از سیره عملی و نظری امام سجاد(ع).

ب) اهداف جزئی:

- ۱- آشنایی با نحوه خط مشی گذاری اقتصادی در جامعه؛
- ۲- شناسایی الزامات اقتصاد مقاومتی از دیدگاه اندیشمندان اقتصادی و حضرت امام سجاد(ع)؛
- ۳- ایجاد تغییر در سطوح دانش، نگرش و رفتار اقتصادی افراد جامعه در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی مطابق سیره امام سجاد(ع)؛
- ۴- آگاهی از نحوه تبعیت افراد جامعه از سیره اقتصادی امام سجاد(ع) در تحقق اقتصاد مقاومتی.

۴-۱: اهمیت و ضرورت مطالعه

وضع تحریم‌های مختلف اقتصادی از سوی دولت‌های غربی و آمریکا و در عین حال اتکا بر درآمدهای تک محصولی ناشی از فروش نفت، از چالش‌های عمده اقتصادی در کشور می‌باشد. جهت مدیریت اقتصادی و کاستن از آثار سوء این مسأله راهکارهای متعددی مطرح شده است که از مناسب‌ترین این راهکارها استفاده از الگوی اقتصاد مقاومتی می‌باشد.

موفقیت اجرای برنامه‌های اقتصاد مقاومتی وابسته به عوامل و زمینه‌های متعددی است که یکی از این عوامل افراد جامعه و نقش اقتصادی آنان می‌باشد. در همین راستا عوامل چندی بر دانش، نگرش و رفتار اقتصادی افراد تأثیر می‌گذارند که یکی از این عوامل اعتقادات و باورهای دینی افراد می‌باشد که جهت دهنده رفتارها و عملکردهای اقتصادی می‌باشد. در کشور ما به لحاظ اعتقاد به دین اسلام و ارادت قلبی مردم به انبیاء، اولیای الهی و معصومین(ع)، سبب شده است که عملکرد و رفتارهای مردم با الهام از آموزه‌های مکتب اسلام صورت بگیرد. از آموزه‌های دینی که الگوی عملی برای همه افراد جامعه ما می‌باشد، فرهنگ متعالی و انسان ساز حضرت امام سجاد(ع) می‌باشد.

امروزه از بنیادی‌ترین و با اهمیت‌ترین مسائل در جامعه، مسائل اقتصادی است. بر اساس نتایج پژوهش‌های میدانی انجام گرفته و مطابق گزارش کارشناسان اقتصادی و مسئولین دادگاه‌های خانواده می‌توان استنباط نمود که اقتصاد خانواده اساس و ریشه اکثر چالش‌ها و آسیب‌ها در حوزه‌ی خانواده است.

شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی در جامعه عبارتند از ساده زیستی، قناعت، صرفه جویی و نیز دوری از اسراف و تجمل‌گرایی. امروزه اغلب نیازها و نیز مصارفی که توسط افراد جامعه انجام می‌شود، نیازهای کاذب و غیر حیاتی و غیر ضروری می‌باشد که بنا به دلالتی از جمله چشم هم چشمی و رقابت انسان‌ها با همدیگر در خرید و مصرف کالاها و خدمات غیر ضروری در جامعه رواج یافته است. با مصرف کالاها و خدمات ضروری و بهره‌گیری حساب شده از آن، می‌توان جلوی بسیاری از ریخت و پاش‌ها و اتلاف‌ها را گرفت.

با توجه به اینکه محتوای کلام و دعاهای حضرت امام سجاد(ع) تنها مطابق با دوران و زمانه خویش نمی‌باشد، بلکه گفتار و سخنان حضرت در همه‌ی زمان‌ها و برای همه نسل‌ها قابلیت کاربرد دارد. افزون بر این، به جهت اینکه رفتار و دیدگاه امام سجاد(ع) ترسیم‌کننده‌ی معیشت و اقتصاد مطلوب برای جامعه انسانی می‌باشد و متأسفانه دیدگاه اقتصادی آن حضرت آن‌طور که سزاوار است، مطالعه و برای خانواده‌ها تبیین نشده است. علاوه بر این بنابه فرمایش حضرت امام سجاد (ع) «الرأی هَلْکُ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج: ۷، ۲۶۲)؛ پس هر کس تسلیم ما اهل بیت باشد (از هر انحرافی) در امان است و هر که به وسیله ما هدایت یابد خوشبخت خواهد بود و شخصی که با قیاس و نظریات شخصی خود بخواهد دین را دریابد، هلاک می‌گردد. لذا عوامل مذکور تبیین‌کننده ضرورت مطالعه در حوزه راهکارهای عملیاتی کردن اقتصاد مقاومتی از منظر امام سجاد(ع) می‌باشد.

۵-۱: سوالات مطالعه

۱. چگونه و با چه خط مشی‌هایی می‌توان با تهدیدهای اقتصادی جامعه مقابله و از ایجاد آن پیشگیری نمود؟
۲. الزامات اقتصاد مقاومتی در جامعه بر اساس دیدگاه اندیشمندان اقتصادی و حضرت امام سجاد(ع) چیست؟
۳. آیا بین تغییر در دانش افراد جامعه و تحقق اقتصاد مقاومتی طبق سیره امام سجاد (ع) ارتباط وجود دارد؟
۴. آیا بین تغییر در انگیزش افراد و تحقق اقتصاد مقاومتی بر مبنای سیره امام سجاد(ع) رابطه وجود دارد؟
۵. آیا بین تغییر در رفتار افراد و تحقق اقتصاد مقاومتی بر اساس سیره امام سجاد(ع) ارتباط وجود دارد؟
۶. تبعیت افراد جامعه از سیره اقتصادی امام سجاد(ع) تا چه حد در تحقق اقتصاد مقاومتی تأثیر دارد؟
۷. در چه شرایط و وضعیتی، اهداف اقتصاد مقاومتی در بین افراد جامعه به مرحله اجرا در می‌آید؟

۱-۶: روش مطالعه

مطالعه حاضر، به روش کتابخانه‌ای - اسنادی انجام یافته است. بدین صورت که نتایج پژوهش‌های میدانی مرتبط در مجلات علمی - پژوهشی و گزارش تحقیقات انجام یافته و نیز اسنادی نظیر؛ منابع اصیل دینی، تفاسیر قرآن، کتب ارزشمند اندیشمندان اسلامی، کتب معتبر که حاوی احادیث و روایات منقول از امام سجاده (ع) و متون تربیتی است، بررسی و مرور گردید. سپس با استفاده از فرم‌های فیش‌برداری، اطلاعات کافی گردآوری و ثبت شد و در راستای دستیابی به اهداف پژوهش، توصیف و تحلیل گردید.

۱-۷: یافته‌های پژوهش

یافته‌های این مطالعه بر اساس سوالات پژوهش به شرح ذیل است:

سوال ۱: بر اساس نتایج این مطالعه، با استفاده از مدیریت و برنامه‌ریزی استراتژیک اقتصادی و نیز اجرای اقتصاد مقاومتی می‌توان با تهدیدهای اقتصادی در جامعه مقابله و از بروز آن پیشگیری نمود.

سوال ۲: مطابق بررسی انجام شده، الزامات اقتصاد مقاومتی در جامعه بر اساس دیدگاه اندیشمندان اقتصادی و حضرت امام سجاده (ع) همسو می‌باشد و هر دو دیدگاه بر تغییرات در خانواده در راستای استفاده مناسب از امکانات اقتصادی و دوری از ریخت و پاش در خانواده تأکید می‌کنند.

سوال ۳، ۴ و ۵: بر اساس نتایج این مطالعه، بین تغییر در دانش، نگرش و رفتار اقتصادی افراد جامعه و تحقق اقتصاد مقاومتی بر مبنای سیره امام سجاده (ع) ارتباط مستقیمی وجود دارد.

سوال ۶: طبق نتایج بررسی انجام یافته، تبعیت افراد جامعه از سیره اقتصادی امام سجاده (ع) در حد بالایی در تحقق اقتصاد مقاومتی تأثیر دارد.

سوال ۷: بر اساس نتایج این مطالعه، در صورتی اقتصاد مقاومتی در جامعه عملیاتی می‌شود که افراد جامعه تغییرات لازم در دانش، نگرش و رفتار خود مطابق با نیازهای واقعی خویش را بدهند و الگوهای اقتصادی مورد تأکید حضرت امام سجاده (ع) و اقتصاد مقاومتی را اجرا کنند.

۱-۸: تعاریف متغیرهای مطالعه

اقتصاد مقاومتی: بنا به تعبیر رهبر معظم انقلاب «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تعیین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد.»^۳ اقتصاد مقاومتی، اقتصادی است که جامعه حتی در موقعیت فشار، محاصره و تحریم اقتصادی و مالی هم به روند رو به رشد و شکوفایی اقتصادی خود ادامه دهد و در برابر هر نوع تهدیدی مقاوم باشد. همچنین، این نوع اقتصاد به مفهوم آمادگی روحی و عملی برای مقاومت در برابر حملات اقتصادی دشمن و طراحی الگوی اقتصادی در قالب الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت در میان مدت و دراز مدت است.

سطوح تغییرات: در این مطالعه سطوح تغییرات در خانواده و جامعه، شامل تغییر در دانش، نگرش، دیدگاه و رفتار اقتصادی مردم در راستای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی است.

دانش: دانش به مجموعه‌ای از علایم گفته می‌شود که توضیح معنا یا محتوای تفکراتی است که فرد به شکل قابل توجیه، یقین دارد که آنها صحیح هستند. بنابراین «دانستن» حالتی ذهنی و دارای سه ویژگی است: (۱) شخص یقین دارد که درست است؛ (۲) شخص می‌تواند آن را تبیین و توجیه نماید و (۳) آن موقعیت صحیح است یا به نظر می‌رسد صحیح باشد. در این راستا دانش‌شناسی به مطالعه و بررسی پیرامون دانش و عناصر سازنده آن، یعنی داده و اطلاعات می‌پردازد (ابرامی و فتاحی، ۱۳۸۶: ۲۶).

نگرش: نگرش ترکیبی از باور‌ها و هیجان‌هایی است که شخص را پیشاپیش آماده می‌کند تا به دیگران، اشیا و گروه‌های مختلف به شیوه‌ی مثبت یا منفی نگاه کند. نگرش‌ها ارزیابی از اشیا را خلاصه می‌کنند و در نتیجه پیش‌بینی یا هدایت اعمال یا رفتارهای آینده را بر عهده می‌گیرند (تکینسون و هیلگارد، ۱۳۷۸: ۱۳۸). آپورت نیز نگرش را چنین تعریف می‌کند: «حالتی ذهنی یا عصبی حاکی از تمایل، که از طریق تجربه سازمان یافته و بر پاسخ‌های فرد به تمامی موضوعات و موقعیت‌هایی که با آن در ارتباط است، تأثیری جهت‌دار یا پویا دارد» (اتوکلاین، ۱۳۹۲، ج ۲: ۵۳۸).

^۲ - از بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان، ۱۶ مرداد ۱۳۹۱

رفتار: هر فعالیت و عملی که موجود زنده انجام می‌دهد و متضمن کارهای بدنی آشکار و پنهان اعمال فیزیولوژیک، عاطفی و فعالیت عقلی باشد، این اصطلاح برای هر عمل خاص یا مجموعه اعمال به کار می‌رود (شعاری نژاد، ۱۳۹۰: ۵۴). همچنین تغییر رفتار به کاربرد مجموعه‌ای از اصول و فنون یادگیری گفته می‌شود که هدف آن اصلاح رفتار افراد می‌باشد (سانتراک، ۱۳۸۹: ۲۱).

سیره امام سجاده (ع): در این مطالعه منظور از سیره امام سجاده (ع) شامل سیره عملی و نظری آن حضرت است. سیره عملی مربوط به منش و شیوه زندگانی اقتصادی امام سجاده (ع) می‌باشد و مقصود از سیره نظری، بینش، دیدگاه و طرز تفکر آن حضرت در زمینه‌های اقتصادی و مالی مردم است.

فصل دوم) پردازش موضوع

۲-۱: اقتصاد مقاومتی^۴ و گستره آن

مردمی که قناعت، تعادل و درست و به جا مصرف کردن را پیشه خود سازند، خودکفا و بی نیاز از دیگران خواهند بود و می‌توانند بی آن که دست نیاز به سوی دیگران دراز کنند خود را مدیریت کنند و مسائل و مشکلات پیش روی را خودشان حل نمایند. در این صورت است که اقتصاد مقاومتی تجلی می‌یابد و فشارها و تحریم‌ها تأثیر خود را از دست می‌دهد و اتکا بر توان و نیروهای خودی ظهور می‌یابد. از رویکردهای اقتصادی امام زین العابدین (ع) که جایگاه ویژه‌ای در استقلال اقتصادی دارد، کار و تلاش مداوم برای ساماندهی اقتصادی است. این امر در سیره عملی و کلام گهربار ایشان به وضوح قابل مشاهده است. از جمله اینکه آن حضرت در ضمن نیایش‌های خود در این باره می‌فرماید: «وَخَلَقَ لَهُمُ النَّهَارَ مُبْصِرًا لِيَبْتَغُوا فِيهِ مِنَ فَضْلِهِ وَ لِيَتَسَبَّبُوا إِلَى رِزْقِهِ وَ يَسْرَحُوا فِي أَرْضِهِ طَلَبًا لِمَا فِيهِ نَيْلُ الْعَاجِلِ مِنَ دُنْيَاهُمْ وَ دَرَكُ الْأَجَلِ فِي أُخْرِيهِمْ، بَكُلِّ ذَلِكَ يَصِلِحُ شَأْنَهُمْ»^۵؛ و خداوند، روز را بینایی بخش قرار داد تا در آن به جست‌وجوی فضل حق خیزند و به اسباب رزق و روزی او دست یابند و در زمین او در پی سود ناپایدار دنیا و ادراک نفع همیشگی آن جهان به راه افتند، و [خداوند] بر اثر همه این امور (کار و تلاش و رفتن به دنبال رزق و روزی) کار ایشان را به سامان می‌آورد.

مضمون عبارت «لِيَبْتَغُوا فِيهِ مِنَ فَضْلِهِ» در کلام و نیایش حضرت امام زین العابدین (ع) اشاره به آیات ۱۲ و ۱۳ از سوره جاثیه دارد که در این آیات آمده است: «اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِيَجْرِيَ فِيهِ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَ لِيَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ * وَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ»؛ خداوند همان کسی است که دریا را برای شما مسخر کرد تا کشتی‌ها به فرمانش در آن حرکت کنند و بتوانید از فضل او بهره‌گیری کنید و شاید شکر نعمت‌هایش را به جا آورید * و آنچه را در آسمانها و آنچه را در زمین است همه را از ناحیه خودش مسخر شما ساخت.

بر اساس تفاسیر قرآن کریم، در آیات فوق مقصود از عبارت «لِيَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ» تلاش و فعالیت‌های اقتصادی است. افزون بر این، احاطه انسان بر آسمان و زمین و بهره‌گیری از منابع و نعمت‌های آن، بدون استفاده از ابزارهای لازم، امکانات مدرن و فن‌آوری‌های جدید و پیشرفته، امکان‌پذیر نمی‌باشد. بنابراین، تشویق به فعالیت‌های اقتصادی، می‌تواند عاملی ترغیب‌کننده در جهت فراهم‌سازی زمینه و ابزار تولید اقتصادی نیز باشد. بر این اساس، خداوند امکانات تولید کالا و خدمات مورد نیاز آدمی را به دست او نهاده و وی را به تصرف و بهره‌مندی از آن ترغیب نموده است (ایروانی، ۱۳۹۲: ۶۴).

مبانی فکری و اساس اقتصاد مقاومتی در ایران اسلامی از «قاعده نفی سبیل» نشأت گرفته که این قاعده از آیه ۱۴۱ سوره نساء اتخاذ شده است: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا»؛ خداوند هیچ راهی برای سلطه‌گری کفار بر مومنان و مسلمانان قرار نداده است. بر همین مبنا باید در مقابل هر عاملی که سدی در برابر اقتصادی پویا و سالم و متناسب با مبانی و ظرفیت‌های کشور است، مقاومت و پایداری نمود.

شهید مطهری در راستای تبیین مسأله مصرف زدگی می‌نویسد: «...آیا این همه محصولات ماشینی که در دنیا تولید می‌شود بر اساس احتیاج بشر است؟ ابدأً. امروز هزاران نیرنگ در دنیا به کار می‌برند تا اینکه مصرف‌های مصنوعی بسازند. تمام وسایل ارتباط جمعی دنیا جهت ایجاد اشتهاهای کاذب در مصرف کردن در خدمت سرمایه‌داران بزرگ است» (مطهری، ۱۳۸۹: ۲۳۷).

خانواده‌ها با مدیریت مناسب درآمد و مخارج خود و برقراری تعادل بین آن دو و همچنین انتقال آموخته‌های خویش به فرزندان می‌توانند نقش بسزایی در بهبود اقتصادی و توسعه صنعت کشور داشته باشند. اما با کمال تأسف روی آوری گسترده به تجمل‌گرایی و چشم‌هم‌چشمی از تهدیدهای جدی است که در فرهنگ اقتصادی خانواده‌های ایرانی رو به گسترش است و این امر آثار زیانباری بر خانواده‌ها داشته و بر اقتصاد کشور فشار فزاینده‌ای وارد ساخته است. نکته در خور توجه آن است که اکثر کشورهای تولیدکننده این کالاهای لوکس

^۴ -Resistive Economy.

^۵ - بخشی از دعای ششم صحیفه سجادیه، ترجمه عبدالمحمد آیتی.

و تجملاتی، خود مصرف کننده کالاهای تولیدی شان نیستند و صرفاً با هدف سود آوری، کالاهای خود را به سایر کشورها می فروشند تا از مشکلات اقتصادی خود بکاهند!

لذا محیط اقتصاد مقاومتی با تجدید نظر در رفتارهای اقتصادی خانواده ها و تغییر نگرش در راستای مصرف منطقی کالاها و دوری از اسراف و نیز حضور فعال در تولید ملی و مصرف کالاهای تولید داخل، ایجاد می شود.

نکته قابل ذکر این است که اصطلاح اقتصاد مقاومتی با آنچه در غرب از آن با عنوان «ریاضت اقتصادی»^۶ یاد می کنند متفاوت است. ریاضت اقتصادی، طرحی است که دولت‌ها در جهت کاهش هزینه‌ها و رفع کسری بودجه به اجرا می گذارند. دولت‌ها در راستای تحقق اهداف ریاضت اقتصادی برخی از اقدامات نظیر؛ کاهش و یا حذف برخی خدمات و مزایای عمومی، افزایش میزان مالیات، دریافت وام‌ها و کمک‌های مالی خارجی انجام می دهند.

جهت ایجاد یک اقتصاد مقاومتی در کشور، باید به تمامی ابعاد اقتصادی و تولیدی در کشور توجه نمود و از اتکا به اقتصاد تک محصولی(نفت) خودداری نمود. وابستگی به اقتصاد تک محصولی خود یکی از نقاط ضعف و از عوامل آسیب پذیری نظام اقتصادی کشور می باشد.

طراحی و تدوین برنامه‌ها در اقتصاد مقاومتی باید بر اساس برنامه ریزی استراتژیک صورت گیرد. کارکرد برنامه ریزی استراتژیک ایده فراکنشی به جای تفکر واکنشی داشتن است. یعنی در برنامه ریزی استراتژیک به جای واکنشی عمل کردن با طراحی برنامه‌های آینده نگرانه مانع از به وجود آیی مسائل و مشکلات اقتصادی می شویم و حالت پیشگیری از ایجاد مشکلات آتی در برنامه، ملاک عمل است.

۲-۲: الگوهای مطلوب اقتصادی در بینش امام سجاد(ع)

آموزه‌های مکتب اسلام در راستای بارور سازی و شکوفایی اقتصادی به کاربرد فکر و اندیشه و استفاده مناسب از امکانات طبیعی و بهره‌گیری صحیح از نعمت‌های در دسترس و نیز به کارگیری نیروهای انسانی شایسته، توجه و تأکید فراوانی داشته است. بر توزیع عادلانه سرمایه در بین همه مردم فرمان داده است و در این زمینه از تسلط و تصرف تعداد معدودی از افراد بر سرمایه‌های کلان جامعه منع نموده است. استقلال اقتصادی و محتاج نبودن به بیگانگان و استفاده حداکثری از فرصت و زمان در دسترس جهت رشد و توسعه اقتصادی از دیگر محوره‌های اقتصادی مورد تأکید مکتب انسان ساز اسلام می باشد.

از عوامل کلیدی و کانونی در هرم ساختاری اقتصاد مقاومتی؛ اقتصاد مردم نهاد می باشد که بر پایه «اقتصاد خانواده» استوار است. امروزه ورود کالاهای تجملاتی غربی - که خود تولیدکنندگان غربی بازار فروش چندانی در کشور خود ندارند- در خانواده‌های ایرانی نفوذ کرده و با تأسف سبک زندگی آنان را تغییر داده است. تغییر شیوه زندگی تا به حدی گسترده است که رواج الگوهای غلط غربی در خانواده‌ها و فاصله گرفتن از فرهنگ اسلامی خویش شده است.

پیامدها و تبعات برخی از مصداق‌های تجمل‌گرایی و اسراف، فقط متوجه شخص اسراف کننده و تجمل‌گرا می شود که از آنها به «اسراف فردی» تعبیر می شود، ولی آثار و تبعات پاره‌ای از مصداق آن دامن گیر دیگران نیز می شود که از آنها به «اسراف فرا فردی» تعبیر می شود. بدیهی است حرمت و نکوهش قسم دوم، شدیدتر است(کلانتری، ۱۳۹۰: ۳۰۶).

از اهداف و مؤلفه‌های اصلی اقتصاد مقاومتی، خودکفایی و استقلال اقتصادی و بی‌نیازی از انسان‌های مستکبر و ظالم است. این امر مورد تأیید و تأکید حضرت امام سجاد(ع) نیز می باشد. مطابق دیدگاه متعالی امام سجاد(ع)، از شاخصه‌های اقتصاد مطلوب و شایسته، بی‌نیازی به دیگران است. در این زمینه آن حضرت فرموده اند: «طَلَبُ الْحَوَائِجِ إِلَى النَّاسِ مَذَلَّةٌ لِلْحَيَاةِ وَ مَذْهَبُهُ لِلْحَيَاةِ، وَ اسْتِخْفَافٌ بِالْوَقَارِ وَ هُوَ الْفَقْرُ الْحَاضِرِ، وَ قَلْبُهُ طَلَبُ الْحَوَائِجِ مِنَ النَّاسِ هُوَ الْغِنَى الْحَاضِرُ»(حرانی، ۱۳۸۴: ۲۱۰ و مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵: ۱۳۶)؛ دست‌نیاز به سوی مردم دراز کردن، سبب ذلت و خواری در زندگی و در معاشرت خواهد بود و نیز موجب از بین رفتن حیا و ناچیز شدن شخصیت خواهد شد، به طوری که همیشه احساس نیاز و تنگ دستی نماید و هرچه کمتر به دیگران رو بیندازد و کمتر درخواست کمک نماید بیشتر احساس خودکفایی و بی‌نیازی خواهد داشت.

از منظر امام سجاد(ع)، یکی از زمینه‌های اصلاح اقتصادی و برقراری تعادل اقتصادی در جامعه، رفع مشکل اقتصادی نیازمندان و فقیران می باشد. این عمل علاوه بر ثمرات دنیوی، موجب رحمت الهی و رهایی از سختی‌ها و شدائد اخروی می شود. در این راستا آن حضرت می فرماید: ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ كَانَتْ فِي كَنْفِ اللَّهِ، وَأَظْلَمَ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي ظِلِّ عَرْشِهِ، وَأَمَّنَهُ مِنْ فَرَعِ الْيَوْمِ الْأَكْبَرِ: مَنْ أَعْطَى النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ مَا هُوَ سَأَلَهُمْ لِنَفْسِهِ،...»(مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵: ۱۴۱)؛ اگر سه خصلت در مؤمنی باشد در امان خدا است و روز قیامت شامل رحمت الهی می شود و از سختی‌ها و گرفتاری‌های صحرای محشر به دور خواهد بود؛ اولین این خصلت‌ها آن است که در

⁶ -Economic Austerity.

کارگشائی و کمک به نیازمندان و درخواست کنندگان دریغ ننماید... همچنین در این راستا آن حضرت فرموده اند: مَنْ أَطْعَمَ مِنَّا مِنْ جُوعٍ أَطْعَمَهُ اللَّهُ مِنْ ثَمَارِ الْجَنَّةِ، وَ مَنْ سَقَى مِنَّا مِنْ ظَمَأٍ سَقَاهُ اللَّهُ مِنَ الرَّحِيقِ الْمَخْتُومِ، وَ مَنْ كَسَا مِنَّا كَسَاهُ اللَّهُ مِنَ الثِّيَابِ الْخَضِرِ (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۷: ۲۵۲)؛ هرکس مؤمن گرسنه‌ای را طعام دهد خداوند او را از میوه‌های بهشت اطعام می‌نماید، و هر که تشنه‌ای را آب دهد خداوند از چشمه گوارای بهشتی سیرایش می‌گرداند، و هرکس مومن برهنه‌ای را لباس بپوشاند خداوند او را از لباس سبز بهشتی خواهد پوشاند.

افزون بر این، رفع نیاز اقتصادی از یک مسلمانی، ارزش و پاداشی بالاتر و برتر از بیست حج دارد (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶: ۳۶۳-۳۶۵) و از محبوب‌ترین اعمال نزد خدا محسوب می‌شود (ابو یعقوب، ۱۴۰۵ق، ج ۲: ۱۰). از منظر امام سجاد(ع)، از شاخصه‌های و مبانی اقتصاد سالم تلاش در کسب روزی حلال است. در همین راستا آن حضرت می‌فرماید: «هر کس در طلب حلال باشد، آن طلب و تلاش، از جانب خداوند صدقه‌ای بر او محسوب می‌شود» (بروجردی، ۱۳۸۸، ج ۱۷: ۱۳).

حضرت سجاد (ع) جهت برقراری عدالت اقتصادی در جامعه تلاش می‌نمود و در این راستا یکی از اقدامات آن حضرت جهت رفع مشکلات اقتصادی و معیشتی افراد نیازمند و محروم، دستگیری و کمک‌های غیرعلنی و بدون ربای آن حضرت است. در این زمینه از ابن اسحاق نقل است که می‌گوید: «... کان بالمدينة كذا وكذا اهل بيت يأتيتهم رزقهم و ما يحتاجون اليه، لا يدرون من أين يأتيتهم، فلما مات علي بن الحسين - عليه السلام - فقدوا ذلك» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۶: ۵۶)؛ در مدینه خانواده‌هایی بودند که احتیاجات آنها برطرف می‌شد و آنها نمی‌دانستند که این مساعدتها از کجاست و وقتی که حضرت علی بن‌الحسین - علیه‌السلام - به شهادت رسید، فهمیدند که از جانب آن حضرت بوده است.

امام سجاد(ع) در راستای تحقق اهداف استقلال اقتصادی و بی‌نیازی به دیگران، در موارد متعددی مردم را از گرایش به الگوهای نامناسب اقتصادی منع کرده و همگی را به قناعت و داشتن زندگی متعادل فرا می‌خواند.

در همین راستا امام سجاد(ع) در ضمن دعایی از خداوند متعال درخواست می‌کند که روش صحیح مصرف و الگوی درست معیشت را به او نشان دهد: «پرووردگارا! ... پرده ای بین من و اسراف حایل کن و با در پیش گرفتن انفاق و میانه روی به زندگی من قوام بخش و راه‌های صحیح مصرف و اندازه‌گیری در معیشت را به من تعلیم فرما و به لطف خود مرا از ارتکاب تبذیر برکنار دار!» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۶: ۱۶۱). از محتوای دعای امام سجاد(ع) چنین بر می‌آید که برخورداری از موهبت‌های الهی، قناعت و پرهیز از اسراف و تبذیر، سه اصل اساسی است که اسلام به عنوان الگوی صحیح مصرف ارائه می‌دهد.

حضرت امام سجاد(ع)، رعایت تعادل و میانه روی در معیشت را زمینه‌ساز عاقبت بخیری و فزونی نعمت معرفی نموده و در این زمینه فرموده است: «لینفق الرجل بالقصد و بلغه الکفاف و يقدم الفضل منه لآخرته. فان ذلك ابقى للنعمة و اقرب الی المیزد من الله تعالی و انفع فی العاقبة» (قرشی، ۱۳۸۵، ج ۲: ۲۱۸)؛ انسان باید به مقدار اعتدال و به قدر کفاف خرج کند و زیادی‌اش را برای آخرت بفرستد. زیرا چنین رفتاری باعث بقای بیشتر نعمت گشته و به فزونی نعمت از جانب خدا نزدیک‌تر و در عاقبت سودمندتر است.

علاوه بر سفارش امام سجاد(ع)، سفارش به «تقدیر در معیشت»، در روایات متعددی از ائمه اطهار(ع) ذکر شده است و این امر تبیین‌کننده اهمیت الگوی مناسب اقتصادی داشتن در زندگی و حسابگر و منطقی عمل کردن در هزینه‌ها و سایر امور زندگی و برقراری تعادل و هماهنگی میان نیازها و درآمدهاست. این حکمت امام سجاد(ع) ترسیم‌کننده‌ی اصل محاسبه دقیق و ارزیابی علمی-فنی در مصارف و مخارج اقتصادی است.

در بینش زین العابدین(ع)، قانع بودن به حداقل‌های زندگی و خیر و منفعت رساندن به دیگران از صفات افراد گرامی و ارزشمند شمرده شده است: «ساده الناس فی الدنيا الاسخياء و ساده الناس فی الآخرة الاتقياء» (حرانی، ۱۳۸۴: ۴۰۹)؛ سروران مردم در دنیا، سخاوتمندان و در آخرت، پرهیزگاران هستند. حضرت در روایتی دیگر فرموده اند: «گرامی‌ترین انسانها نزد مردم، کسی است که زیاد خیرش به آنها برسد و نیازی به آنها نداشته باشد و...» (طبرسی، ۱۴۰۳ق: ۱۷۴).

۲-۳: نیاز سنجی اقتصادی در خانواده

از راهکارهای اصلی ممانعت از رواج الگوهای نامناسب اقتصادی در جامعه، نیاز سنجی، تشخیص نیازها و اولویت بندی آنها با در نظر گیری توانایی‌ها و امکانات موجود جامعه می‌باشد. برای داشتن مصرف صحیح، برنامه ریزی اقتصادی لازم است. از آن جا که مصرف برای تأمین نیاز می‌باشد و نیازها هم هر روزآمد و متنوع است و از طرف دیگر منابع درآمدی افراد محدود می‌باشد، باید نیازها را طبقه بندی و اولویت بندی کرد تا بین درآمد و هزینه‌ها تعادل برقرار شود.

امام سجاد(ع) در زندگی خانوادگی سعی می‌نمود نیازهای ضروری خانواده را برطرف نماید و در این زمینه می‌فرمود: «لأن أدخل السوق و معی درهم أتباع به لحمًا لعیالی و قد قَرِمُوا إِلَیْهِ أَحَبُّ إِلَیَّ مِنْ أَنْ أُعْتِقَ نَسَمَةً» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱: ۵۴۳)؛ چنان چه وارد بازار

شوم و درهمی داشته باشم و با آن برای خانواده ام گوستی بخرم که بدان رغبت کرده اند، برای من محبوب تر است از این که بنده ای را آزاد کنم. لیکن آنچه مورد توجه و نظر حضرت بوده است، مصرف متعادل و بر اساس نیازهای واقعی و ضروری می باشد، نه اسراف و زیاده روی و ریخت و پاش.

روایات وارده از امام سجاده(ع)، ترسیم کننده فرهنگ درست و در حد نیازهای واقعی مصرف کردن، تعادل و میانه روی در مصرف، خودداری از هر گونه تجمل و اسراف گرایی، پرهیز از پامال کردن و نابجا مصرف کردن اموال است. حضرت امام زین العابدین(ع) متعادل و هدفمند سازی نیازها را در راستای قناعت ورزی در معیشت معرفی نموده است و در همین زمینه به سفارش لقمان به فرزندش اشاره می کند: قَالَ لَقْمَانُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِابْنِهِ: يَا بُنَيَّ ... وَالزَّمِ الْقَنَاعَةَ وَالرِّضَا بِمَا قَسَمَ اللَّهُ (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۱۳: ۴۲۱)؛ لقمان علیه السلام به پسرش گفت: ای پسر! ... قناعت پیشه کن و به آنچه خداوند قسمت کرده، خشنود باش. از منظر آن حضرت اسراف و تبذیر، برای فرد و جامعه، خواری و ذلت می آورد.^۷

به طور کلی محور کلام اقتصادی امام سجاده(ع) در راستای تحقق فرهنگ صحیح مصرف و داشتن اقتصادی سالم بوده است. بر همین مبنا ضروری است در برنامه ریزی اقتصادی جامعه به مراحل و موارد ذیل توجه شود:

۱- اهداف مالی جامعه ی هدف به صورت صریح و واضح تعیین شود؛

۲- اطلاعات لازم در زمینه امکانات مالی و انسانی جمع آوری گردد؛

۳- درآمد و امکانات مالی افراد به دقت پیش بینی و محاسبه شود؛

۴- نیازهای اقتصادی افراد بر اساس منابع مالی موجود اولویت بندی گردد.

از منظر امام سجاده(ع) رعایت نکردن موارد بالا و نیاز سنجی نکردن و اولویت ندادن به نیازها موجب بروز مسائل مختلف اقتصادی و از جمله سبب افزایش مخارج نسبت به درآمدها و بدهکاری فرد می گردد: «إِنَّ أَعْظَمَ الْمَصَائِبِ مُصِيبَةُ الدِّينِ، وَأَسْنَى الْمَرْزُئَةِ مَرْزُئَةُ» (همان: ۴۲۰)؛ بزرگ ترین مصیبت، بدهکاری است و بالاترین محرومیت و بلاء، همان بدهکاری است. از منابع مهم در شناسایی نیازهای حقیقی انسان از نیازهای غیر ضروری، دقت در اهداف خلقت انسان است. با توجه به اینکه هدف از خلف انسان رسیدن به قرب الهی و کمال انسانی است، لذا برنامه ریزی در راستای نیازهای کمال گرای انسان باید در اولویت باشد.

قرآن کریم اموال دنیا را در صورتی شایسته و مورد نیاز انسان می داند که او را از یاد خدا و آخرت دور نسازد. در این راستا می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (منافقون: ۹)؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! مبادا اموال شما و فرزندان شما را از یاد خدا غافل کند و هر کس چنین کند، آنان خود زیانکارانند.

در آیه دیگری نیز اموال دنیوی را وسیله ای برای آزمایش و امتحان انسان معرفی کرده و فرموده است: «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ» (تغابن: ۱۵)؛ اموال شما و فرزندان شما صرفاً برای آزمایش اند و خداست که نزد او پاداشی بزرگ است.

نیازهای مطلوب انسانی با تأمل در آیه ی ۶ سوره انشقاق به خوبی می تواند ترسیم و تدوین شود: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهٖ»؛ ای انسان، حقاً که تو به سوی پروردگار خود به سختی در تلاشی و او را ملاقات خواهی کرد.

بنابراین، حضرت امام سجاده(ع) تأکید ویژه ای بر داشتن برنامه ریزی درست اقتصادی و متعادل بودن در معیشت و مصارف اقتصادی در چارچوب نیازهای معقول و منطقی انسان دارد. از منظر آن حضرت اگر فردی دارایی و ثروت زیادی دارد، به جای روی آوردن به تجمل گرایی و خارج از محدوده نیاز مصرف کردن، به دستگیری از نیازمندان و حمایت اقتصادی کردن از آنان بپردازد. آن امام بزرگوار، آثار چنین عملی (دستگیری از نیازمندان) را چنین ترسیم می فرماید: «مَنْ أَطْعَمَ مِمَّنْ مِنْ جُوعٍ أَطْعَمَهُ اللَّهُ مِنْ ثَمَارِ الْجَنَّةِ، وَ مَنْ سَقَى مِمَّنْ مِنْ ظَمًا سَقَاهُ اللَّهُ مِنَ الرَّحِيقِ الْمَخْتُومِ، وَ مَنْ كَسَا مِمَّنْ كَسَاهُ اللَّهُ مِنَ الثِّيَابِ الْخَضِرِ» (نوری، ۱۴۰۸: ج ۷: ۲۵۲)؛ هر کس مؤمن گرسنه ای را طعام دهد خداوند او را از میوه های بهشت اطعام می نماید و هر که تشنه ای را آب دهد خداوند از چشمه گوارای بهشتی سیرابش می گرداند و هر کس مومن برهنه ای را لباس بپوشاند خداوند او را از لباس سبز بهشتی خواهد پوشاند.

بنابراین، از مجموع محتوای کلام علمی امام زین العابدین(ع) بر می آید که خانواده و جامعه باید زمینه لازم را برای برآورده ساختن نیازهای افراد به وجود آورند، منتها در برآورده ساختن نیازها، باید نیازسنجی و اولویت بندی نیازها در برنامه ریزی اقتصادی لحاظ شود. در عین حال امام سجاده(ع) در هر شرایطی فقر و تنگدستی و دچار شدن افراد جامعه به آن را شایسته نمی داند؛ چرا که فقر و تهی دستی، علاوه بر اینکه آرامش روانی افراد را مختل می کند و ذهن را آشفته می سازد، زمینه لازم را برای ایجاد اختلاف بین افراد در خانواده و نیز فساد و بزهکاری در جامعه را فراهم می سازد. بر همین اساس است که آن حضرت از دچار شدن به فقر و تهی دستی به خداوند متعال متوسل می شود و چنین دعا می کند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ وَالْفَاقَةِ» (طوسی، ۱۴۱۱: ج ۵۳۹)؛ خدایا از فقر و بی چیزی به تو پناه می برم. «اللَّهُمَّ

^۷ بخشی از دعای پنجاه و دوم صحیفه سجاده، ترجمه عبدالمحمد آیتی.

ارزونی من فضلك رزقا لا تُفقرنی الی احدٍ بعده سواک» (همان)؛ خدایا بر من از فضل خویش، روزی عطا کن که، جز به خودت به کس دیگری نیازمند نباشم.

۲-۴: نقش آموزش در تغییر رفتار اقتصادی افراد

ایجاد تغییرات مثبت اقتصادی در جامعه و فرهنگ سازی مطلوب، در راستای «آموزش مناسب» امکان پذیر است. بر همین مبنا، آموزش را فرآیندی هدفمند برای تسهیل یادگیری می دانند که در طی آن تجربیاتی که بر شیوه درک مردم در ارتباط با محیط های اجتماعی، فرهنگی و فیزیکی خود تاثیر گذار است، منتقل می شود. همچنین آموزش به فرایند انتقال معلومات، نگرشها و مهارتها از فرد یا گروهی به فرد یا گروه دیگر برای ایجاد تغییرات در ساختارهای شناختی، نگرشی و عملی - مهارتی آنها گفته می شود (صدری، ۱۳۹۲: ۱۴). در تبیین مراحل تأثیر گذاری آموزش می توان گفت که آموزش در مرحله اول باعث آگاهی بخشی و ارائه اطلاعات شناختی به فرد تحت آموزش (بعد دانش) و در گام بعد سبب ایجاد انگیزه و بینش (بعد نگرش) می شود و سرانجام در گام آخر موجب ایجاد رفتار صحیح (بعد عملیاتی) در آموزش گیرندگان می شود.

از کارکردهای اصلی آموزش، تغییر در نگرش مردم است. اگر آموزش متناسب با فراگیران و با در نظر گیری فرهنگ حاکم بر جامعه باشد، می تواند در تغییر نگرش اثر بخش باشد. تغییر نگرش از این لحاظ اهمیت دارد که، مسیر تغییر رفتار و عملکرد افراد را هموار می سازد. در واقع بدون تغییر در نگرش، تغییر در رفتار ممکن نخواهد بود.

در حیظه خانواده، از اصلی ترین نقش خانواده، نقش آموزشی است. والدین باید باید به فرزندانشان در حوزه های مختلف و از جمله در حیظه اقتصاد آموزش لازم را ارائه بدهند. اگر شیوه صحیح مصرف، قناعت، صرفه جویی، خودداری از اسراف و ریخت و پاش در خانه و خانواده برای فرزندان تشریح گردد، اهداف اقتصاد مقاومتی تحقق می یابد.

بسیاری از والدین، نمی توانند و یا تلاش نمی کنند فرزندان خود را با آموزش های ضروری آشنا سازند. این در حالی است که آموزش به عنوان یک عامل مهم پیشگیری کننده از بروز مسائل و مشکلات متعدد مطرح شده است. با این حال مقصود اصلی از آموزش فقط ارائه اطلاعات نیست، بلکه باید افراد تحت آموزش این توانمندی را داشته باشند تا معلومات، عقاید و رفتار خود را ارزیابی کرده، در اصلاح و استمرار عملکرد خود تصمیم صحیحی را اتخاذ کنند. بنابراین هدف اصلی آموزش، خود کنترلی و تشویق افراد به انجام اقداماتی است که سبب حفظ و بهبود رفتار عملی و شیوه معیشت آنان شود.

با تأمل در نگرش و دیدگاه متعالی حضرت امام سجاد(ع)، می توان استنباط نمود که علاوه بر آموزش آداب و رفتارهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی در از طریق خانواده و مسئولین آموزشی، باید جامعه به شکل مناسبی افراد را با نکات معنوی و تربیت دینی آشنا نمایند. این شیوه گذشته از اینکه فرد را با مبدا حقیقی جهان آفرینش مأنوس می سازد؛ در آنان روحیه اعتماد به نفس و نیروی استقامت و پایداری در مقابل مشکلات طاقت فرسای زندگی نیز ایجاد خواهد کرد و در نتیجه منش اقتصادی متعال در بین اعضای خانواده ها و به تبع آن در جامعه گسترش خواهد یافت.

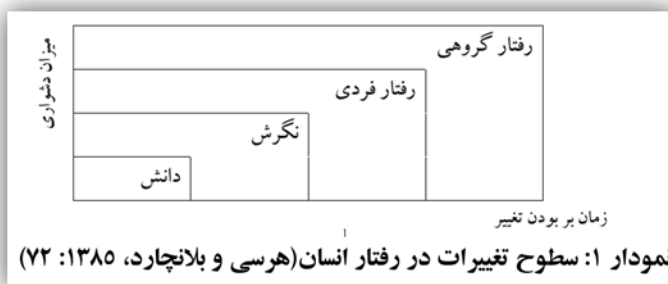
۲-۵: الزامات اقتصاد مقاومتی و ابعاد تغییرات انسانی

برای همسو سازی افراد جامعه با شاخصه های اقتصاد مقاومتی، باید تغییرات اساسی در رفتار اقتصادی آنان به وجود آید. با توجه به اینکه رفتارها نشأت گرفته از دانش، بینش و نگرش می باشد، لذا جهت تغییر در رفتار افراد، باید در قدم اول در دانش و نگرش آنان تغییر به وجود آید. تغییرات در رفتار انسان با توجه به میزان گستردگی و دشواری به ترتیب در چهار سطح رده بندی می شود: ۱- تغییرات در دانش و معرفت؛ ۲- تغییرات در نگرش یا گرایش، ۳- تغییرات در رفتار فردی و ۴- تغییرات در رفتار گروهی.

راحت ترین و سریع ترین نوع تغییر، ایجاد تغییر در دانش و معرفت است. بعد از این سطح، تغییر در نگرش قرار دارد. به لحاظ اینکه نگرش، دارای جهات عاطفی مثبت یا منفی می باشد، دارای ساختاری متفاوت از ساخت دانش و معرفت است. در سطحی بالاتر، تغییر در رفتار فردی است که به طور چشمگیری دشوارتر و زمان برتر از دو تغییر پیشین است، و سرانجام بالاترین سطح تغییرات، ایجاد تغییر در عملکرد گروهی یا جمعی است. از آنجایی که این سطح از تغییرات به تغییر در عادات، آداب و سنتها مربوط است، دشوارترین و زمان برترین تغییرات می باشد (هرسی و بلانچارد، ۱۳۹۳: ۲۲).

این که چرا مردم به صورتی که می بینید عمل و رفتار می کنند دلایل زیادی دارد. یکی از این دلایل باورها می باشد. اما با وجود این مهمترین سطح تغییراتی که باید بیشتر مورد توجه قرار گیرد، تغییرات در دانش و نگرش افراد است، زیرا؛ لازمه تغییرات بنیادی در رفتار فردی و گروهی، ایجاد تغییرات در دانش و به ویژه نگرش افراد می باشد.

کانون اصلی مورد توجه در سیره تربیت اقتصادی امام سجاده(ع)، تغییر و اصلاح رفتار افراد، گروه ها و جامعه است و در این میان، پیچیدگی های رفتار انسان علت اصلی دشواری دستیابی به این هدف است.

شیوه زندگی و رفتار و عملکرد اقتصادی خانواده ها ممکن است آگاهانه و یا ناآگاهانه باشد. ولی نکته ای که باید بدان توجه نمود این است که شکل گیری و تغییر رفتارها می تواند تحت تأثیر متغیرهای گوناگونی مثل؛ هنجارهای اجتماعی، یادگیری، تجربیات گذشته فرد در فضای خانواده، مراکز آموزشی، تفاوت های فردی، انگیزش ها، اعتقادات، باورها و نگرش های فرد باشد.

۲-۶: مهارت های تغییر معیشت در راستای اقتصاد مقاومتی

شیوه معیشت یا سبک زندگی، روش نظامند مصرف، ادراک و ارزش دهی به محصولات مادی مورد مصرف است که معیارهای هویتی را در چارچوب زمان و مکان نشان می دهد. سبک زندگی واژه ای است که در فرهنگ سنتی چندان کاربرد نداشته است، چرا که همراه با نوعی انتخاب از بین تعداد بسیاری از امکانات موجود است، این رویکرد راهی است که به درک مدرن بودن سبک های زندگی و تقابل آنها با شکل بندی های پیشین می انجامد و این معنای نمادین، اموری توافقی هستند که مدام در حال از نو ابداع و خلق شدن هستند (گیدنز، ۱۳۸۷: ۱۲۰).

همچنان که ذکر شد، معمولاً تغییر یک فرایند آرام و مستمر است. اگر سبک مصرف و الگوهای اقتصادی در جامعه نامعقول و اشتباه است، به یقین این مسأله به تدریج در جامعه ایجاد شده است. بنابراین هرگونه برنامه ریزی جهت تغییر و اصلاح الگوهای اقتصادی جامعه باید این نکته را در نظر داشته باشد که بهبود و اصلاح نیز یک امر تدریجی و گام به گام است. برای هر یک از ابعاد تغییرات (دانش، نگرش و رفتار) خانواده در راستای اقتصاد مقاومتی مراحل و گامهای چندی باید طی شود. گام های تغییر در الگوهای اقتصادی خانواده ها به شرح ذیل می باشد:

- ۱- آمادگی برای تغییر
- ۲- برنامه ریزی برای تغییر
- ۳- عملیاتی ساختن برنامه تغییر
- ۴- حفظ و تداوم تغییر

۲-۷: ابعاد تغییرات انسانی جهت پیاده سازی اقتصاد مقاومتی در سیره امام سجاده(ع)

۲-۷-۱: تغییر در دانش

عصر حاضر، عصر دانش است. در سطح بین المللی کشوری که دانش بیشتر و به روزتری داشته باشد دارای قدرت و اعتبار بالایی می باشد. بنابراین امروزه اصلی ترین مزیت رقابتی^۸ در جامعه جهانی، دانش و تغییر در دانش است (تاکوچی و نوناکا، ۱۳۹۴: ۱۷). بر اساس نتایج بررسی های انجام شده یکی از مهمترین چالش های مناظره و گفتگو، به روز و جدید نبودن محتوا و نیز روش ها و ابزارهای مورد استفاده در مناظره است که این امر سبب شده تا از کارایی و اثربخشی مناظره کاسته شود. نتایج حاصل از پژوهش های انجام شده در حوزه ارتباط کلامی بیان گر آن است که، اگر گفتگو و مناظره به سبک های نوین و روزآمد و استفاده از ابزارهای جدید تبلیغاتی صورت گیرد، دارای کارایی و اثربخشی گسترده ای خواهد بود. اثربخشی مناظره و تبلیغ از راه سخنرانی و کلام بر تصمیم گیری مصرف کننده در ادبیات علمی به خوبی اثبات شده است (استفز و برجی^۹، ۲۰۰۹: ۴۲-۵۹). به عنوان نمونه در حوزه معیشت و خرید لوازم در زندگی، تبلیغات کلامی می تواند مصرف کننده را به شیوه ای تحریک کند تا یک محصول را انتخاب کند که سایر روشهای تبلیغی به این روش نمی

^۸ - Competitive advantage.

^۹ - Steffes and Burgee

توانند (بوگین^{۱۰} و همکاران، ۲۰۱۰: ۱۱۳-۱۱۶). همچنین تأثیر جاذبه بر تبلیغات کلامی در تحقیق باتل^{۱۱} (۲۰۱۲: ۲۱۵-۲۴۱)، به روشنی اثبات شده است. در پژوهش دیگری لیو^{۱۲} (۲۰۱۳: ۷۴-۸۹)، شاخص های تبلیغات و محتوای کلامی را شامل، حجم و گستردگی تبلیغ و جاذبه تبلیغ می داند. در تکمیل تحقیق لیو، دیویس و خازانچی^{۱۳} (۲۰۱۱: ۱۳۰-۱۴۱)، علاوه بر ابعاد ذکر شده، یعنی جاذبه و گستردگی تبلیغ، بعد دیگری به نام کیفیت منبع را معرفی می کنند. بر این اساس اگر گفتگو و مناظره های شخص به شکل علمی و دقیق باشد، می تواند در دانش و سطح آگاهی مخاطب تغییرات مناسبی ایجاد کند.

در جهان امروز با توجه به تغییرات گسترده اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ...، دیگر نمی توان به دانش و اطلاعات کهنه گذشته و شیوه ها و روشهای نامنظم قبلی اکتفاء نمود. محیط متغیر امروزی یک برنامه ریزی منظم و بکارگیری شیوه های متنوع را برای بازسازی سازمانی، می طلبد.

شناسایی و تشخیص نقاط قوت و ضعف برنامه های اقتصادی، برای تحقق این اقتصاد مقاومتی بسیار ضروری است. زمانی که موانع و مسائل اجرایی نمودن اقتصاد مقاومتی و نقاط قوت این اقتصاد مشخص گردید به راحتی می توان در این مسیر حرکت کرد. در این راستا قبل از هر اقدامی باید دانش و اطلاعات زیادی کسب شود و مطالعات گسترده ای انجام شود.

جهت پیاده سازی و اجرای موفقیت آمیز برنامه های اقتصاد مقاومتی، باید در سطح خانواده و جامعه مؤلفه های مدیریت دانش^{۱۴} (کسب دانش، حفظ و نگهداری دانش، تسهیم و به اشتراک گذاری دانش و کاربرد دانش) را به اجرا در آورد.

در این راستا هریک از افراد جامعه باید در زمینه الگوی اقتصاد مقاومتی به جمع آوری دانش و گسترش شناخت خود بپردازند و این دانش را به صورت مکتوب و یا به طرق دیگری ثبت و حفظ نمایند و هر یک از افراد دانشی که به دست می آورند در اختیار همدیگر قرار دهند. در مرحله آخر دانش کسب شده را در زندگی و معیشت اقتصادی خود به کار گیرند و جامعه نیز باید زمینه کاربرد دانش را فراهم سازد. نمونه عملی دانش افزایی و به روز رسانی دانش در شخص حضرت امام سجاد(ع) قابل مشاهده است. آن امام از علوم مختلف در زمینه های گوناگون آگاهی و شناخت کاملی داشت. مصداق بارز توصیف روز آمد بودن دانش امام سجاد(ع) روایتی است که زهری، از علمای دربار عبدالملک نقل می کند: «مَا رَأَيْتُ أَحَدًا كَانَ أَفْقَهُ مِنْهُ» (ذهبی، ۱۴۱۱ق، ج ۴: ۳۸۹)؛ کسی را فقیه تر از او (امام سجاد علیه السلام) مشاهده نکرده ام.

حضرت امام سجاد(ع) توصیه و تأکید فراوانی بر دانش افزایی و به روز رسانی آگاهی و شناخت انسان داشته است. در این راستا آن حضرت در تبیین اهمیت و جایگاه علم و دانش می فرماید: «من نزد کسی می نشینم که همنشین او برای دین من سود داشته باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴: ۳۱). بدین لحاظ آن حضرت در روایتی دیگر می فرماید: «علم هر جا باشد باید آنرا دنبال کرد» (زوارثی، ۱۳۸۹، ج ۲: ۷۸-۷۹).

بنابراین از زمینه های لازم برای ایجاد اقتصاد سالم و تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی، تغییر و به روز رسانی در دانش افراد جامعه است. تا جایی که آن حضرت به انسان ها سفارش می کند که قبل از هرگونه عملی (به خصوص در زمینه اقتصادی)، اندیشه کنند و در رابطه با آن شناخت و دانش کافی داشته باشند؛ «التَّائِبُ قَبْلَ الْعَمَلِ يُؤْمِنُ مِنَ النَّدَمِ» (کلینی، ۱۳۸۲: ۱۱۳).

۲-۷-۲: تغییر در نگرش

از منظر صاحب نظران حوزه علوم تربیتی، نگرش ها نقش تعیین کننده ای در زندگی، تفکر و عملکردهای فردی و اجتماعی افراد دارند. از طریق تغییر نگرش، زمینه ی تغییر رفتار فراهم می شود. در واقع لازمه تغییر در رفتارها، تغییر در نگرش است. از این رو اگر جامعه ای بخواهد تغییرات سازنده ای در رفتار افراد ایجاد کند، در گام نخست باید به مطالعه نگرش های آنان و زمینه لازم را برای تغییر و اصلاح نگرش ها فراهم سازد.

امروز کشورهای صنعتی غربی با چالش های جدی اقتصادی مواجه شده اند و رهبران این کشورها به ریاضت اقتصادی متوسل شده اند و جهت حل مشکلات اقتصادی خود در کشورهای در حال توسعه نیازهای کاذبی جهت فروش محصولات و تولیدات خود به وجود آورده اند و تا حدودی نیز در نیل به این مقصود موفق بوده اند. در گام نخست از برنامه های اصلی آنان تغییر نگرش کشورهای هدف در راستای مصرف گرایی صرف و تجمل گرایی بوده است.

10 - Bughin

11 - Buttle

12 - Lui

13 - Davis & Khazanchi

14 - Knowledge Management.

اساسی ترین قدم در راستای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی، بعد از تغییر و اصلاح در دانش و آگاهی، تغییر و اصلاح نگرش‌هاست. خانواده یا جامعه ای که قصد اصلاح اقتصادی را در سطح خرد(خانواده)، کلان(شهر یا منطقه) و فرا کلان(کشور) دارند باید به این باور، اعتقاد و نگرش برسند که با حرکت در مسیر اقتصاد مقاومتی، این اقتصاد قابل دستیابی است.

در مکتب اسلام به تغییر نگرش و اصلاح آن توجه و تأکید زیادی شده است. در این زمینه قرآن کریم می‌فرماید: «ذَلِكَ بَانَ اللهُ لَمْ يَكُ مُغَيَّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيَّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (انفال: ۵۳)؛ این (کیفر) بدان سبب است که خداوند نعمتی را که بر قومی ارزانی داشته تغییر نمی‌دهد، مگر آنکه آنان آنچه را در دل دارند تغییر دهند و خدا شنوای داناست. در این آیه عبارت «يُغَيَّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» اشاره به تغییر در فکر و نگرش دارد.

به عنوان مثال اینکه نتوانستیم «الگوی صحیح اقتصادی و معیشتی داشته باشیم»، می‌تواند اینطور تفسیر شود که من از لحاظ اقتصادی فردی نالایق و بی‌ارزشی هستم. یا اینکه این گونه نیز تفسیر شود که خانواده و جامعه، مهارت‌های لازم اقتصادی را برای من ارائه نکرده‌اند. این امر نشانگر این است که ما معنی وقایع را کشف نمی‌کنیم بلکه برای وقایع معانی خاصی می‌سازیم.

از این رو هر فردی اگر بخواهد تغییری در رفتارش ایجاد کند، در قدم اول باید عقیده‌ای را که موجب ایجاد رفتارش است، تغییر دهد. نگرش امام سجاد(ع) در زندگی و به خصوص مسائل اقتصادی بر توکل به خداوند متعال استوار است. در این زمینه در صحیفه سجاده از زبان آن حضرت چنین ذکر است: خداوند هر کس را که پس از توکل به او، درباره فقرش شکایت به درگاه رزاق عظیم بنماید، بی‌نیاز می‌کند و همچنین می‌فرماید: خداوند آن کس را که جز او رزاقی نمی‌شناسد، ناامید نمی‌کند.^{۱۵}

در همین راستا آن حضرت بر تغییر نگرش دائمی و ثابت قدم در توکل و امیدواری بر خداوند متعال در همه حال تأکید می‌فرماید: در حال رفاه و تندرستی، خدا را همانگونه بخوانید که در حال بیماری و فقر و احتیاج می‌خوانید.^{۱۶}

از منظر امام سجاد(ع) دل‌سپاری به بیگانگان در رفع نیازها، زبان و ناامیدی را برای فرد در پی خواهد داشت: هر کس حاجت خود را به یکی از بندگان محتاج و فقیر خداوند بگوید، یا او را بجای خدا وسیله بر آمدن حاجت یا حاجتهایش قرار دهد، خود را در معرض نومیدی و زیان قرار داده و نمی‌تواند انتظار احسان از جانب خداوند برای خودش را داشته باشد.^{۱۷}

بر طبق این الگو و دیدگاه امام سجاد(ع)، دل‌سپاری و امیدواری ما به کشورهای غربی و آمریکا در حل مسائل اقتصادی، حاصلی جز سرافکندگی و پشیمانی نخواهد داشت. همان طور که تا به امروز در عمل مشاهده شده است، دولت‌های غربی و آمریکا در مذاکرات هسته‌ای توافق کرده بودند تا مسائل و موانع اقتصادی در قبال کشورمان را برطرف کنند ولی هیچ عملکرد مثبت و مطلوبی در این زمینه نداشتند و بر وعده‌های خود عمل نکرده‌اند. این امر به خوبی اثبات‌کننده نگرش علمی و والای امام سجاد(ع) است.

همچنین آن امام بزرگوار مردم از سوء ظن داشتن بر خداوند در زمینه مسائل زندگی و از جمله مسائل اقتصادی برحذر می‌دارد و در ذیل دعایی می‌فرماید: در روزی هایتان نسبت به خدا سوء ظن نداشته باشید.^{۱۸}

ویژگی اصلی اقتصاد مقاومتی جمعی و گروهی بودن اجرای آن است. یعنی این نوع اقتصاد حاصل مشارکت اقتصادی همه افراد جامعه می‌باشد. بنابراین لازمه این امر همکاری همه اعضای جامعه در رفع نیازهای همدیگر است. این تصور که انسان‌ها در یک اقتصاد سالم و مطلوب به همدیگر وابسته و نیازمند نیستند، دیدگاه و نگرش اقتصادی مطلوبی نیست و باید این نگرش تغییر یابد. در این زمینه روایتی از امام سجاد(ع) نقل شده است که: «شخصی در محضر امام سجاد(ع) عرض کرد: خدایا! مرا از خلق خود بی‌نیاز گردان. امام سجاد(ع) فرمودند: این چنین نیست، همانا مردم به یکدیگر وابسته و نیازمندند، ولی بگو: بارالها! مرا از خلق بد خود بی‌نیاز ساز(حرانی، ۱۳۸۴: ۳۱۸).

از لازمه داشتن یک اقتصاد سالم، توکل به خدا و خوش بینی به اوست: «أَحْسِنِ الظَّنَّ بِاللَّهِ فَإِنَّ مِنْ حَسَنِ ظَنِّهِ بِاللَّهِ كَانِ عِنْدَ ظَنِّهِ، وَ مَنْ رَضِيَ بِالْقَلِيلِ مِنَ الرِّزْقِ قَبْلَ مِنْهُ الْيَسِيرِ مِنَ الْعَمَلِ، وَ مَنْ رَضِيَ بِالْيَسِيرِ مِنَ الْحَلَالِ خَفَّتْ مَوْثِقَتُهُ وَ نِعْمَ أَهْلُهُ، وَ بَصْرَهُ اللهُ دَارَ الدُّنْيَا وَ دَوَاءُهَا»؛ به خداوند خوش بین باش، زیرا؛ هر که به خدا خوش بین باشد، خدا با گمان خوش او همراه است و هر که به رزق و روزی اندک خشنود باشد، خداوند به کردار اندک او خشنود باشد و هر که به اندک از روزی حلال خشنود باشد، بارش سبک و خانواده اش در نعمت باشد و خداوند او را به دنیا و دوایش بینا سازد (حرانی، ۱۳۸۴: ۴۴۹).

بنابراین بر مبنای آموزه‌های امام سجاد(ع) و بر اساس دیدگاه صاحب‌نظران مدیریت اقتصادی، داشتن مدیریت مطلوب اقتصادی و در راستای اقتصاد مقاومتی حرکت کردن، در قدم‌های اولیه نیازمند تغییرات اساسی در نگرش‌ها و دیدگاه‌های افراد است زیرا نگرش از تعیین‌کننده‌های مهم رفتار فرد می‌باشند. اجرای اهداف اقتصاد مقاومتی با تغییر سازنده در نگرش‌ها ارتباط انکارناپذیری دارد.

^{۱۵} - بخشی از دعای شانزدهم صحیفه سجاده، ترجمه عبدالمحمد آیتی.

^{۱۶} - همان، بخشی از دعای بیست و دوم.

^{۱۷} - همان، بخشی از دعای سیزدهم.

^{۱۸} - همان، بخشی از دعای بیست و نهم.

۲-۷-۳: تغییر در رفتار

رفتار جنبه عملیاتی در انسان است که از آن تعاریف متعددی توسط صاحب‌نظران ارائه شده است. در روانشناسی به «هر فعالیتی که ارگانسیم (جاندار) انجام می‌دهد و به وسیله ارگانسیم دیگری یا یک ابزار اندازه‌گیری قابل مشاهده یا اندازه‌گیری است» (سیف، ۱۳۹۱: ۴۱) رفتار گفته می‌شود. بنابراین قابل مشاهده بودن و قابل اندازه‌گیری و ارزشیابی بودن توسط دیگران، از ویژگی‌های رفتار می‌باشد. به لحاظ اینکه با گذشت زمان ممکن است انحراف‌هایی در رفتار انسان ایجاد شود، لذا تغییر در رفتار ضرورت دارد. هدف از تغییر رفتار، هم بهبود و اصلاح رفتارهای ناسازگار و مخرب است و هم ایجاد رفتارهای سودمند و سازنده در افراد است. خداوند متعال در قرآن کریم در آیات متعددی انسان‌ها را به تغییر در رفتارهای ناشایست و ناپسند و روی‌آوری به رفتارهای شایسته فراخوانده است. در همین راستا قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءَ فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ» (رعد، آیه ۱۱)؛ در حقیقت، خداوند حال قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان حال خود را تغییر دهند و چون خدا برای قومی آسیبی بخواهد، هیچ برگشتی برای آن نیست و غیر از او حمایت‌گری برای آنان نخواهد بود.

بر همین مبنای، از روش‌های تغییر رفتار اقتصادی و اجرای اقتصاد مقاومتی، الگوگیری است. در این راستا خانواده‌ها در جامعه اسلامی به جای اینکه به الگوهای غلط غربی روی آورند، الگوهای متعالی مکتب اسلام را پیشه خود سازند. انبیاء، اولیاء و ائمه اطهار(ع) بهترین الگوی رفتاری برای جامعه بشریت است. حضرت امام سجاد(ع) در این زمینه می‌فرماید: «أَلَا وَ إِنَّ أَبْغَضَ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ مَنْ يَقْتَدِي بِسُنَّةِ إِمَامٍ وَلَا يَقْتَدِي بِأَعْمَالِهِ» (کلینی، ۱۳۸۲، ج ۸: ۲۳۴)؛ آگاه باشید که منفورترین مردم نزد خداوند کسی است که سیره و روش امامی را انتخاب کند ولی از اعمال و رفتار او پیروی ننماید.

از منظر امام سجاد(ع)، ارزش عمل و رفتار مطلوب انسان، بسیار والا است و در زندگی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. در این راستا ابوحمزه ثمالی نقل می‌کند که حضرت سجاد(ع) فرمود: «محبوب‌ترین شما در نزد خداوند کسی است که اعمالش از همگان بیشتر و نیکوتر باشد» (صدوق، ۱۳۷۳: ۱۰۶).

بنابراین، به لحاظ نقش تأثیرگذار عملکرد در زندگی، امام سجاد(ع) در ضمن دعایی از خداوند می‌خواهد که زندگی عملی اقتصادی او را سالم و دور از هرگونه اسراف و تبذیر سازد: «اللَّهُمَّ ... وَ احْجِبْنِي عَنِ السَّرْفِ وَ الزَّادِيَا، وَ قَوْمِنِي بِالْبَدْلِ وَ الْاِقْتِنَادِ، وَ عَلَّمْنِي حُسْنَ التَّقْدِيرِ، وَ اقْبِضْنِي بِلُطْفِكَ عَنِ التَّبْذِيرِ، وَ اجْرُ مِنْ أَسْبَابِ الْحَلَالِ أَرْزَاقِي، وَ وَجِّهْ فِي أَبْوَابِ الْبِرِّ إِنْفَاقِي، وَ ازْوِ عَنِّي مِنَ الْمَالِ مَا يَحْدُثُ لِي مَخِيلَةً أَوْ تَأْدِيًا إِلَى بَغْيٍ أَوْ مَا اتَّعَبَ مِنْهُ طَغْيَانًا. اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيَّ صَحْبَةَ الْفُقَرَاءِ، وَ اَعِنِّي عَلَى صَحْبَتِهِمْ بِحُسْنِ الصَّبْرِ وَ مَا زَوَيْتَ عَنِّي مِنْ مَتَاعِ الدُّنْيَا الْفَانِيَةِ فَادْخِرْهُ لِي فِي خَزَائِنِكَ الْبَاقِيَةِ وَ اجْعَلْ مَا خَوَّلْتَنِي مِنْ حُطَامِهَا، وَ عَجَّلْتَ لِي مِنْ مَتَاعِهَا بُلْغَةً إِلَى جَوَارِكِ وَ وُصْلَةً إِلَى قُرْبِكَ وَ ذَرِيعةً إِلَى جَنَّتِكَ، إِنَّكَ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، وَ أَنْتَ الْجَوَادُ الْكَرِيمُ»^{۱۶}؛ خدایا ... مرا از اسراف و زیاده‌روی باز دار، و به انفاق و میانه‌روی تعدیل فرمای، و نیک اندازه گرفتن خرج را به من بیاموز، و مرا به لطف خود از چنگ تبذیر بازگیر، و ارزاقم را از رهگذر حلال روان ساز، و انفاقم را متوجه ابواب خیر گردان و آن مال را که برای من تکبر پدید آورد، یا منجر به ارتکاب ظلم گردد، یا در اثر آن گرفتار سرکشی شوم از من باز ستان. خدایا هم‌نشینی فقیران را برایم دلپسند ساز، و مرا به نیروی صبر بر هم‌نشینی ایشان مدد ده، و آنچه را از متاع دنیای فانی از من باز گرفتی پس در خزانه‌های باقی خود برایم ذخیره کن، و آنچه را از حطام دنیا که به من ارزانی داشته‌ای و هر متاعی از آن را که اکنون به من عطا کرده‌ای وسیله رسیدن به جوار خود و پیوستن به مقام قرب خود و وسیله ورود به بهشت خود قرار ده. زیرا که تو صاحب فضل عظیم و بخشنده کریمی.

بر اساس دیدگاه و منش امام سجاد(ع) جهت عملیاتی‌سازی اقتصاد سالم و مطلوب، باید در مرحله‌ای حساس و مهم، یعنی در بُعد عملی-رفتاری، افراد جامعه باید در راستای قناعت و زندگی متعادل و منطقی شیوه معیشت خود را تغییر دهند. اگر خانواده‌ها در اتخاذ شیوه زندگی تجدید نظر نکنند و راه تعادل و میانه‌روی و به طور خلاصه اقتصاد مقاومتی را در پیش نگیرند، عاقبت دچار یأس، گرفتاری و بحران می‌شوند.

^{۱۶} - همان، بخشی از دعای سی ام.

نتیجه گیری:

امروزه گسترش مسائل اقتصادی از چالش های اصلی جامعه جهانی و به خصوص کشورمان است. از علل به وجود آبی مسائل اقتصادی امروز، داشتن نگرش و رفتار اقتصادی نادرست در جامعه است. در کشور ما فرهنگ تجمل گرایی و اسراف در سطوح فردی و اجتماعی بیش از گذشته رواج یافته است. این در حالی است که فشار و هجوم تحریم های اقتصادی کشورهای غربی و استکباری علیه کشورمان زندگی اقتصادی اکثر خانواده ها را با چالش ها و دشواری هایی روبرو نموده است.

مطابق یافته های این مطالعه، از موانع و مسائل اصلی در ایجاد اقتصاد سالم و پایدار در کشور، ضعف در دانش، نگرش و رفتار اقتصادی افراد جامعه است. راهکارهای متعددی برای حل این مسأله مطرح شده است، ولی الگوی دینی - معنوی و به خصوص الگو و سیره اقتصادی امام سجاد(ع) که محور مورد بررسی این مطالعه بوده است، به جهت باورهای دینی مردم جامعه ما کارسازتر است. بر این اساس، بر افراد خانواده ها ضروری است تا سبک نظری و عملی امام سجاد(ع) را در ابعاد مختلف، به خصوص در زمینه اقتصاد خانواده برنامه ریزی کنند و محورهای آن را در اموری چون احساس مسئولیت اقتصادی در قبال اعضاء جامعه، ترویج فرهنگ قناعت و میانه روی در زندگی و پرهیز از تجمل گرایی و به طور کلی الگوی اقتصاد مقاومتی را در عمل به اجرا درآورند. در این راستا راهکار عملی امام سجاد(ع) شامل سه مؤلفه تغییر و اصلاح در دانش، نگرش و رفتار اقتصادی است.

بر اساس نتایج این مطالعه، مضمون دیدگاه امام سجاد(ع) بیانگر این است که دست نیاز به سوی بیگانگان دراز کردن، جهت رفع نیازهای اقتصادی، حاصل و نتیجه ای جز زیان و ناامیدی برای فرد و جامعه نخواهد داشت. بر طبق این الگو و دیدگاه امام سجاد(ع)، دل سپاری و امیدواری ما به کشورهای غربی و آمریکا در حل مسائل اقتصادی، حاصلی جز سرافکنندگی و پشیمانی نخواهد داشت. همان طور که تا به امروز در عمل مشاهده شده است، دولت های غربی و آمریکا در مذاکرات هسته ای توافق کرده بودند تا مسائل و موانع اقتصادی بر سر راه کشورمان را برطرف کنند ولی هیچ عملکرد مثبت و مطلوبی در این زمینه نداشتند و بر وعده های خود عمل نکرده اند. این امر به خوبی اثبات کننده نگرش علمی و والای امام سجاد(ع) و الگویی برای کشور در سیاستگذاری اقتصادی می باشد.

از کلیدی ترین عامل موفقیت در عرصه اقتصادی کشور کاربرد الگوی اقتصاد مقاومتی با تلفیق الگوی نظری و عملی امام سجاد(ع) می باشد. در این راستا راهکارهای ذیل جهت کاربرد الگوی اقتصاد مقاومتی در خانواده ها ارائه می گردد:

طراحی یک الگوی توافقی با مشارکت تمامی اعضای جامعه از سبک معیشت متناسب با اقتصاد مقاومتی - سجاد(ع) (با در نظر گیری درآمد خانوار، میزان پس اندازها و مخارج معقول)، ترویج آموزه های اقتصاد مقاومتی امام سجاد(ع) از راه تبلیغات رسانه ای، تبیین نقش هریک از اعضای افراد در اجرای سبک اقتصاد مقاومتی - سجاد(ع) و نیز تشریح نقش و اهمیت اقتصاد مقاومتی به والدین و فرزندان از طریق مراکز علمی و نهاد های مذهبی مثل مساجد، کانون های فرهنگی و

تشکر و قدردانی

در اینجا بر خود فرض می دانم از کلیه ی همکاران (بخصوص از حجت الاسلام کاظم معاضدی و حجت الاسلام عبدالله اسدی)^{۲۰}، که در انجام مطالعه حاضر اینجانب را یاری نمودند، تشکر و قدردانی نمایم.

فهرست منابع:

- قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه ای.
- صحیفه سجادیه، ترجمه عبدالمحمد آیتی.
- ابرامی، هوشنگ و فتاحی(۱۳۸۶)، رحمت الله، **شناختی از دانش شناسی**، تهران: نشر کتابدار، چاپ اول.
- ابی یعقوب، احمد(۱۴۰۵ق)، تاریخ یعقوبی(ج۲)، بیروت: دار صادر.
- اتکینسون و هیلگارد(۱۳۷۸)، **زمینه روان شناسی**، ترجمه مهدی گنجی و حمزه گنجی، تهران: نشر رشد، چاپ دهم.
- اتوکلاین برگ(۱۳۹۲)، **روان شناسی اجتماعی(ج۲)**، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: نشر اندیشه، چاپ هشتم.
- ایروانی، جواد(۱۳۹۲)، **اخلاق اقتصادی از دیدگاه قران و حدیث**، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ سوم.
- بروجردی، سید حسین(۱۳۸۸)، **جامع الاحادیث الشیعه(ج۱۷)**، مترجمان: احمد اسماعیل تبار، احمدرضا حسینی، محمدحسین مهوری، تهران: انتشارات فرهنگ سبز.

^{۲۰} - پژوهشگر، مدرس حوزه علمیه و عضو هیأت علمی گروه معارف دانشگاه.

- تاکوچی، هیروتاکا و نوناکا، ایکوجیرو (۱۳۸۵)، **مدیریت دانش شرکت‌های دانش آفرین**، ترجمه دکتر علی عطا فر، جبار اسلامی، آن‌هیتا کاوه و سعید انالویی، تهران: نشر سماء، چاپ سوم.
- حرّائی، ابی محمد حسن بن شعبه (۱۳۸۴)، **تحف العقول**، تصحیح و تعلیق علی اکبر غفاری، قم: مؤسسه نشر اسلامی، چاپ پنجم.
- حرعاملی، محمد بن الحسن (۱۴۰۹ق)، **وسائل الشیعه** (ج ۱۶، ۲۱ و ۲۵)، تحقیق: مؤسسه آل‌البیت، قم: انتشارات مؤسسه آل‌البیت، چاپ چهارم.
- ذهبی، احمد بن عثمان (۱۴۱۱ق)، **سیر اعلام النبلاء** (ج ۴)، بیروت: دار التراث العربی.
- زورائی، علی بن حسین (۱۳۸۹)، **کشف الغمه فی مصرفه الائمه** (ج ۲)، تصحیح سیدابراهیم میانجی، تهران: انتشارات اسلامی.
- سانتراک، جان دبلیو (۱۳۸۹)، **روان شناسی تربیتی**، ترجمه شاهده سعیدی، مهشید عراقچی و حسین دانش فر، تهران: انتشارات رسا، چاپ سوم.
- سیف، علی اکبر (۱۳۹۱)، **تغییر رفتار و رفتار درمانی**، تهران: انتشارات آگاه، چاپ نهم.
- شریف القرشی، محمد باقر (۱۳۸۲)، **پژوهشی دقیق در زندگانی امام علی بن موسی الرضا علیه السلام** (ج ۱)، مترجم سید محمد صالحی، تهران: دارالکتاب الاسلامیه، چاپ اول.
- شعاری نژاد، علی اکبر (۱۳۹۰)، **فرهنگ علوم رفتاری**، تهران: نشر سپهر، چاپ هشتم.
- صدر، فاطمه (۱۳۹۱)، **خانواده؛ هست ها و بایدها**، قم: انتشارات علوم قرآنی، چاپ اول.
- صدیقی، سید صدرالدین (۱۳۹۲)، **نظام آموزش کارکنان دولت**، تهران: معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، چاپ چهارم.
- صدوق، علی ابن بابویه (۱۳۷۳)، **المواعظ**، مترجمه عزیزالله عطاردی، تهران: انتشارات عطارد چاپ اول.
- طبرسی، ابو منصور احمد بن علی (۱۴۰۳ق)، **الإحتجاج**، مشهد: نشر مرتضی، چاپ اول.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۱ق)، **مصباح المتبهجد**، بیروت: مؤسسه فقه الشیعه.
- قرشی، باقر شریف (۱۳۸۵)، **تحلیلی از زندگانی امام سجاد علیه السلام** (ج ۲)، ترجمه: محمد صالحی و مجتبی سجادی، تهران: نشر مشکوه.
- کلاتری، علی اکبر (۱۳۹۰)، **اسلام و الگوی مصرف** (در آمدی بر کم و کیف مصرف بر اساس فقه و اخلاق اسلامی)، قم: مؤسسه بوستان کتاب، چاپ اول.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۲)، **اصول کافی** (ج ۸)، تهران: انتشارات مکتب اسلامی، چاپ ششم.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷)، **تجدد و تشخیص در جامعه جدید**، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی، چاپ اول.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، **بحار الأنوار** (ج ۱۳، ۴۶ و ۷۵)، بیروت: مؤسسه الوفاء، طبعه الاولى.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹)، **فلسفه اخلاق**، تهران: انتشارات صدرا، چاپ بیست و هشتم.
- نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ق)، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل** (ج ۷)، تحقیق مؤسسه آل‌البیت، بیروت: مؤسسه آل‌البیت.
- هرسی، پال و بلانچارد، کنث (۱۳۹۳)، **رفتار سازمانی**، مترجم علی علاقه بند، تهران: نشر روان، چاپ چهاردهم.
- Bughin, J. & Doogan, J. & Vetvik, O. J. (2010). **A new way to measure word-of-mouth marketing**. McKinsey Quarterly, 2, 113-116.
- Buttle, F. (2012). **word of mouth; understanding and managing referral marketing**, Journal of strategic marketing, 6(3), 241-254.
- Davis, A. & Khazanchi, D. (2011). **Aa Empirical study of online word of mouth as a predictor for multi-product category e-commerce sales**, Journal of Electronic markets, 18(2), 130-141.
- Liu, Y. (2013). **Word of mouth for movies: Its dynamics and impact on box office revenue**. Journal of marketing, 70(3), 74-89.
- Steffes, E.M. and Burgee, L.E. (2009), **Social ties and online word of mouth**, Internet Research, Vol. 19 No. 1, 42-59.